

Список використаних джерел:

1. Про регулювання містобудівної діяльності [Текст]: Закон України від 02.11.2011 № 3038-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 34. – Ст. 343.
1. Про будівельні норми [Текст]: Закон України від 05.11.2009 р. № 1704-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 5. – Ст. 41.
1. Про основи містобудування [Текст]: Закон України від 16.11.1992 р. № 2780-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 52. – Ст. 638.
1. Постанова Верховного Суду України № 6-130цс13 від 4 грудня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Постанова 6-130цс13 <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/EFAF8CA26D99A1EDC2257C92003A6E48>.
1. Постанова Верховного Суду України № 6-381цс15 від 24 червня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/A924F86EE9F06E28C2257E7A0023B4B4>.

Походзіло Ю. М.,

доцент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук, доцент

РОЗВИТОК ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН ЧАСІВ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Питання шлюбно-сімейних відносин у процесі розвитку й становлення нашої держави є найбільш актуальними, оскільки вони вже самі по собі є основою становлення й розвитку суспільства в цілому. Сім'я є основою і складовою суспільства, а суспільство, в свою чергу, формує державу. Сімейне право посідає одне з провідних місць серед інших галузей права, бо сім'я необхідна кожній людині, вона впливає на її розвиток, її моральний стан і здоров'я, а також на розвиток суспільства, є одним з факторів підвищення соціальної

активності людей. Демократичне суспільство зацікавлене у міцній, духовно і морально здоровій сім'ї. Міцна сім'я - міцне суспільство.

Історія розвитку українського сімейного права сягає давніх часів, ще до формування Київської Русі як держави, а тим більше до прийняття християнства.

Дослідженню питання шлюбно-сімейного звичаєвого права дохристиянських часів у своїх працях приділяли увагу М. Грушевський, І. Крип'якевич, І. Беляєв, М. Владимирський-Буданов, В. Сергієвич, В. Шульгін, С. Юшков, Н. Пушкарьова, Н. Беляєва. Також не можна не відмітити праці присвячені питанням цивільно-правового регулювання майнових відносин часів Київської Русі Б. Грекова, П. Музиченка, В. Рубаника, В. Кульчицького, П. Захарченка, В. Сергієвича та ін.

У найдавніші часи нашої історії на українських землях головним фактором регулювання суспільних відносин виступав звичай.

Розглядаючи питання дохристиянських шлюбних звичаїв необхідно звернутися до вивчення літописів. Це майже єдині документи, на основі яких можуть базуватися дослідження звичаєвого права східних слов'ян стосовно шлюбно-сімейних відносин, і вони вказують на те, що у ті часи шлюб уже виступав як об'єкт правового регулювання [1, с. 29].

Особисті майнові й не майнові права й обов'язки подружжя залежали від форм і умов укладання шлюбу.

Найдавнішою формою укладання шлюбу на українських землях в IV-VII століттях було «умикання», тобто викрадення хлопцем дівчини, яку він хотів мати за дружину. Шлюби укладались під час великих свят, де наречена віддавалася нареченому у присутності великої кількості народу. Прилюдність тягнула за собою певний договірний характер шлюбу. Якщо наречений оголошував свою наречену, то вже не мав можливості від неї відмовитися [1, с. 30].

Розглядаючи шлюбні традиції викрадення нареченої слід говорити про домовленість родів, своєрідне сватання, що базувалось

на виплаті віна для припинення або попередження міжродової ворожнечі, що виникала на тлі викрадення нареченої. Із плином часу віно перетворилося на прямий продаж нареченої нареченому за попередньої домовленості між родичами обох сторін.

Таким чином можна дійти висновку, що насильницьке викрадення із часом трансформувалося у звичай викупу нареченої. Тут вже можна говорити про другу форму укладання шлюбу – купівля нареченої. Сам шлюб при купівлі являв собою лише перехід влади на наречену, за домовлену ціну від батьків до її майбутнього чоловіка [1, с. 30].

Поляни, у порівнянні з іншими племенами, зображуються як такі, що мали у ті часи більш розвинені шлюбні традиції. Шлюб у полян набув більш зрілої форми – «приведення». Треба зазначити, що обряд приведення, хоч і був символічним, але мав вагоме юридичне значення – він перетворював фактичне співжиття чоловіка і жінки на законний шлюбний союз.

Можна виділити наступні особливості «приведення»: простежується існування як віна, так і приданого; шлюб набував більш вагомого значення, порівняно з іншими язичницькими формами шлюбу; як найбільш наближена форма шлюбу до християнського світогляду, деякі її елементи залишилися в українській шлюбній обрядовості ще на багато століть [1, с. 32].

Отже, можна зробити висновки що шлюб регулювався звичаєвим правом та язичницькими обрядами і ґрунтувався як звичайна майнова угода, що вільно укладалася та розривалася. Відносини між чоловіком і дружиною будувалися на залежності жінки від чоловіка, як особистій, так і майновій. Навіть придане, яке давалося за нареченою її батьком, не могло змінити це залежне становище дружини від чоловіка, і дати їй право на рівність з ним в сімейних справах.

Також слід зазначити, що при викраденні нареченої вона ставала власністю чоловіка, і тоді виникали права більше речового характеру, а не особистого. Дружина ставала річчю і відношення до неї було як до речі. При купівлі нареченої та при «приведенні» дещо

обмежувалась влада чоловіка і залежність дружини дещо зменшувалась.

Після прийняття християнства сімейне право розвивалося відповідно до візантійського канонічного права. Адже Хрещення Русі сприяло прийняттю нормативних актів, джерелами яких були візантійські церковні акти. Разом з новою вірою по-новому почали формуватися поняття про шлюб та сім'ю.

Загалом використовувалась давня форма укладання шлюбу – весілля – шлюбна гостина, яка супроводжувалась старовинними обрядами. Саме воно вважалось днем укладання шлюбу і давало право на спільне життя. Якщо весілля чомусь відкладалось звичай не дозволяв жити разом.

Під час укладання шлюбного договору вже остаточно встановлювався посаг нареченої та віно, що вносив наречений. Посаг – майно, яке видавали батьки дочці. Віно – майно, яке приносив у шлюб чоловік. Посаг складали рухомі речі, які в свою чергу поділялись на 2 групи. Першу групу складали гроші, золото, срібло, перли, дорогоцінне каміння; другу – жіночий одяг, білизна, коні та інші рухомі речі. Віно – третина нерухомого майна, яким забезпечувався посаг дружини. Для встановлення рівності посагу і віна впровадилась оцінка посагу за участі відповідних знавців. П'ять предметів першої групи оцінювались вдвічі більше від їхньої реальної вартості. Додаткова вартість називалась привінком і була подарунком нареченій за вінець дівочий – символ цнотливості нареченої. Посаг переходив у володіння родини, але віно залишалося назавжди власністю дружини.

У Київській Русі взаємини між чоловіком і дружиною здійснювалися на принципах рівноправності, духовності, гуманізму і справедливості. Правове становище жінки в сім'ї було, як для того часу, на високому рівні, її права охороняла держава. Матір за Руським правом мала набагато вищий правовий статус ніж за римським та старогрецьким правом, за яким дочка, дружина, матір завжди потребували опікуна та визнавалися все життя не «правосильними». У Київській Русі жінка була наділена цивільною дієздатністю і за життя

чоловіка зберігала своє окреме майно, яке й після його смерті не входило до спільної спадщини, а вона ставала повноправним головою сім'ї. Жінка самостійно вела господарство, розпоряджалася власністю і від неї залежало відділення синів для ведення власного господарства. Жінка могла укласти різноманітні договори купівлі-продажу, позики, застави, дарування, успадкування [3, с. 30].

На жаль, наші літописи свідчать лише про представниць вищих верств населення, які займали визначне становище в житті суспільства, як наприклад, княгиня Ольга, і зовсім не згадують про жінок, які не належали до панівних класів. Тому з'ясувати, на яких правових засадах будувалися майнові відносини між чоловіком та дружиною у сім'ях селян та міщан, важко. В масі народу міцно жила ідея приналежності дружини чоловікові, тому представниці нижчих соціальних груп, ймовірно, не мали права розпоряджатися своєю власністю [4, с. 210].

На формування сімейного права Київської Русі вплинуло візантійське канонічне право, але в церковній практиці Київської Русі відбулося відхилення від візантійського законодавства. Так, згідно з візантійським правом розлучення можна було просити у таких випадках: порушення подружньої вірності, при нездатності чоловіка до інтимних стосунків після 3 років співжиття, коли чоловік або жінка намагалися позбавити життя один одного. Згодом до цих причин було додано інші, зокрема, коли чоловік чи жінка постриглись в ченці, коли невідомо, де чоловік перебував протягом 5 років, коли жінка без дозволу чоловіка ночує не вдома, а у своїх родичів, тощо [5, с. 30].

В той час, як статут князя Ярослава перелічував не всі приводи до розлучення зазначені у візантійському праві, крім того, встановлювались приводи до розлучення, які невідомі візантійському праву. Це пов'язано з тим, що процес формування норм вітчизняного шлюбного права спирався не лише на візантійське шлюбне право, а й на трансформовані древні шлюбно-сімейні обряди, звичаї.

Нерівноправне становище жінки з чоловіком було при вирішенні питання про розлучення, яке регулювалося Статутом Ярослава. Характерно, що обов'язкове розлучення наступало тільки в

разі провини дружини [9, с. 44]. Подружня невірність чоловіка не давала підстав для розлучення дружинам. Пам'ятки канонічного права походження приписували жінкам терпляче чекати «отшедшу мужу» й зберігати подружню вірність. Позитивним аспектом при регулюванні питання стосовно розлучення було те, що дружина отримувала матеріальну компенсацію від чоловіка. Розміри цих відрахувань залежали від соціального статусу подружжя [6, с. 23].

Так у статті 53 Статуту князя Ярослава про церковні суди у Просторовій редакції вказано 6 вин дружини, які є підставою для розлучення: якщо дружина дізналась і не повідомила чоловіка про майбутній напад на монарха; порушення подружньої вірності; коли дружина намагалась позбавити життя чоловіка або не повідомила про майбутній напад; коли жінка без дозволу чоловіка не ночує вдома, що може загрожувати її честі; відвідування дружиною без супроводу чоловіка вдень чи вночі ігрищ; крадіжка у чоловіка або співучасть у крадіжці будь-якого майна, зокрема майна церкви [7, с. 207].

Перші п'ять «вин» вказані в пам'ятках візантійського права – в 117 новелі Юстиніана. Проте, статті Статуту князя Ярослава, посилаючись на текст візантійських пам'яток, викладають відповідні норми із значними змінами, скороченнями і доповненнями, не перекладаючи їх дослівно. Остання ж «вина» взагалі відсутня у візантійських джерелах [7, с. 207].

Згідно з церковним статутом, дружина мала право вимагати розлучення у випадку: коли чоловік торгував честю своєї жінки; коли чоловік задумував недобре проти держави; коли чоловік звинувачував дружину в статевих стосунках з іншими чоловіками, не маючи доказів; коли чоловік приводив у дім коханку або будуть докази про статеві стосунки чоловіка з чужою жінкою. Церква встановила досить серйозні покарання для чоловіка за самовільні розлучення рублем або гривнею, причому сума змінювалась в залежності від соціального статусу подружжя. Ці питання належали суто до її компетенції [5, с. 30].

З поступовим розпадом патріархальних відносин почала розвиватися свобода заповітних розпоряджень. Деякі члени сім'ї

починають претендувати на більшу частину спадку (сини), інші ж члени сім'ї повністю відсторонюються від спадкування (дочки та дружини). Так виникло спадкування за заповітом. Обмежувалося свавілля чоловіка при складанні заповіту. Він мав право заповідати лише тим, хто був визнаний спадкоємцем у законі. Лише на користь церкви можна було заповідати за наявності інших спадкоємців за законом. Батько мав право розподілити своє майно серед синів, а бояри – і серед дочок також.

Материзною жінка могла розпоряджатися більш вільно, ніж чоловік отчиною. Мати-вдова мала право заповідати своє майно всім дітям, або тому з них, хто буде її утримувати. Вона могла обійти сина, заповівши майно дочці. Коли ж мати не встигла зробити заповіт, то майно переходило до того з дітей, з ким вона проживала [5, с. 32].

Також треба зазначити, що у Руській Правді вперше зроблено спробу вирізнити батьківське і материнське майно, а також права спадкоємців батьківського і материнського спадкового майна. Пізніше питання «дідизни», «батьківщини», «материзни» знайшли своє логічне продовження і обґрунтування у статутах Великого князівства Литовського, а різниця щодо успадкування батьківського і материнського майна стала характерною особливістю литовсько-руського права [8, с. 11].

Виходячи з вище написаного можна зробити висновок, що в язичницькі часи, коли жінка та її майно належали чоловікові, годі говорити про можливість останньої вільно їм розпоряджатися. З прийняттям християнства поступово змінюється погляд, як на жінку, так і на її права в сім'ї. Жінка за часів Київської русі мала власне майно, яке складалося з приданого, віна і того, що було вироблено її руками. Але можливість розпорядження цим майном залежала від соціального статусу жінки [4, с. 213].

Шлюбно-сімейне право Київської Русі було своєрідним і не повторним, адже формувалося на основі візантійського законодавства, язичницьких обрядах, різноманітних народних звичаях та княжого законодавства.

Існує й інша форма – вінчання – укладання шлюбу в церкві за участю священика. Церковне вінчання проводили іноді в один день з весіллям, іноді заздалегідь, але воно не було головною дією шлюбу. Хоча за деякими даними церковне вінчання стало поширюватися ще за часів княжої доби, однак спочатку лише вищі верстви населення одружувалися церковним шлюбом. Вінчання впроваджувалося поступово, лише з середини XVIII століття (в деяких західних областях – з початку XVI століття) стало складовою укладання шлюбу для широких верств населення. Тільки в 1774 р. Священний Синод видав указ, загрожуючи анафемою тим, хто жив без вінця. Однак довгі роки значення шлюбного договору і весілля не зменшувалося.

Дослідивши різні форми укладання шлюбу в язичницьку епоху, можна стверджувати, що відголоски давніх звичаїв можна спостерігати і сьогодні в шлюбній обрядовості.

Прийняття християнства створило сприятливі умови для стрімкого розвитку суспільних, економічних, політичних та духовних відносин, підготувавши ґрунт для систематизації правової системи, як взагалі, так і в сфері шлюбно-сімейних відносин. Християнство, зокрема православна церква, справило великий вплив на формування нових морально-етичних норм життя, які, певною мірою знайшли своє відбиття в новій правовій системі. Подальша еволюція права відбувалась в бік гуманізації. Отже, християнська церква стала стабілізуючим фактором суспільно-політичного ладу і правового розвитку як Київської Русі так і сучасної України.

Список використаних джерел:

- 1.Форми укладання шлюбу в Україні у до християнські часи / В. Озель // Юрид. Україна – 2010 - №10, с. 29-30.
- 2.Формування шлюбу в Київській Русі: норми звичаєвого та церковного права / Бирлюк О. М. // Часопис Київ ун-ту права – 2010 - №4, с. 44-48.
3. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX – XX): навч посібн./ І.Й. Бойко; Львів. нац. ун-т. ім. Франка – К.: Атіка, 2013 – 347 с.
4. Майнові відносини подружжя за давньоруським правом/С.В. Омелянчук// Вісник Національного університету внутрішніх справ. Вип. 29. – Х.: Нац. ун-т внутр. справ.; відп. ред. О. М. Бандурка, 2005. – с.208-213.

5. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX – XX): навч посібн./ І.Й. Бойко; Львів. нац. ун-т. ім. Франка – К.: Атіка, 2013 – 347 с.
6. Аніщук Н.В. Тенденції розвитку інститут конституційно-правового статусу жінок в Україні: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.13 / Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2001. – 225 с.
7. Российское законодательство X – XX веков. В девяти томах. Т. I. Законодательство Древней Руси. – М. Юрид. лит., 1984. – 432 с.
8. Співвідношення сімейної власності і спадкування у Київській Русі/ О. Полін // Юридична Україна – 2010 -№8, с. 11-15
9. Статут князя Ярослава про церковні суди: (Просторова редакція) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. Для юрид. вищ. навч. закладів і ф-тів: У 2 т. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький; За ред.. В.Д. Гончаренка - К., 1997. – Т. 1: З найдавніших часів до початку XX ст. – 464 с.

Д'ячкова Н. А.,

доцент кафедри охорони інтелектуальної
власності цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету
внутрішніх справ, кандидат юридичних наук,
доцент

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ФАКТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДИТИНИ ВІТЧИМОМ (МАЧУХОЮ)

Однією з основних соціальних проблем в Україні залишається проблема виховання дитини в сім'ї. У реальному житті доволі часто трапляються випадки, коли особа без оформлення опіки чи піклування добровільно бере на себе обов'язок по вихованню і утриманню чужої дитини. Ці відносини в юридичній літературі традиційно називаються фактичним вихованням [1, с. 148]. Прийняття чужої дитини у свою сім'ю передбачає надання дитині статусу члена сім'ї і наділення фактичного вихователя відповідними правами та обов'язками.

На сьогодні найчастіше правові відносини по фактичному вихованню виникають між вітчимами (мачухами) та пасинками (падчерками). У зв'язку з цим слід звернути увагу на те, що правовий статус вітчима